

<https://doi.org/10.62837/2024.11.194>

BAĞIROVA AYNURƏ SIYABXAN QIZI

Sumqayıt Dövlət Universiteti

aynurabaghirova@sdu.edu.az

İSA HÜSEYNOVUN ƏSƏRLƏRİNDƏ OYKONİMLƏRİN TARİXİ VƏ MƏDƏNİ ROLU XÜLASƏ

İsa Hüseynovun əsərlərində işlədilən oykonimlər geniş şəkildə təhlil olunaraq onların leksik-semantik xüsusiyyətləri və etimologiyası araşdırılmışdır. Yazıcının əsərlərində həm kənd adları (komonimlər), həm də şəhər adları (astionimlər) mühüm yer tutur. Müəllif əsərlərində Azərbaycan coğrafiyasını və tarixi məkanlarını təsvir etməklə milli-mədəni irsi qorumağa və oxuculara tanıtmaya çalışmışdır.

Məqalədə oykonimlərin təsnifatı və istifadəsi üzərində dayanılmışdır. Kənd adları arasında Muğanlı, Qurbanlı, Tahirli, Kəsəmən kimi oykonimlər daha çox təkrarlanır və Azərbaycan kəndlərinin sosial həyatı ilə bağlı müxtəlif məqamları təsvir etmək üçün istifadə olunur. Şəhər adlarından Naxçıvan, Təbriz, Bakı, İrəvan, Şamaxı kimi tarixi əhəmiyyət daşıyan toponimlər yazıcının əsərlərində geniş yer alır və hadisələrin coğrafi yerləşdirilməsi baxımından mühüm rol oynayır.

Müəllifin əsərlərində oykonimlərin mənşəyi də araşdırılmışdır. Yazıcının əsərlərində oykonimlər təkcə coğrafi məkan olaraq deyil, həm də milli identikliyin və tarixi yaddaşın simvolu kimi çıxış edir. Bu adlar vasitəsilə yazıçı Azərbaycan xalqının tarixi keçmişini, mədəniyyətini və ədəbi irsini oxuculara tanıdır. Məsələn, Əlincə qalası kimi tarixi məkanların təsviri vasitəsilə milli dirəniş və mədəni zənginlik ön plana çəkilir.

Məqalə nəticə olaraq vurğulayır ki, İsa Hüseynovun əsərlərində oykonimlər milli-mədəni irsin qorunması və oxuculara çatdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. Yazıcının Azərbaycan coğrafiyasına dair zəngin bilikləri əsərlərində incəliklə əks olunmuşdur və bu oykonimlər onun ədəbi üslubunun mühüm tərkib hissəsidir. Bu əsərlər yalnız bədii yaradıcılıq deyil, eyni zamanda coğrafi və tarixi tədqiqatlar üçün də dəyərli mənbədir.

Açar sözlər: *İsa Hüseynov, toponimlər, oykonimlər, komonimlər, astionimlər*

Toponimlərin geniş yayılmış növlərindən biri oykonimlərdir. *Oykonim* yunanca *oykos* “yaşayış məntəqəsi”, *onoma* “ad” sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, şəhər, qəsəbə, kənd tipli yaşayış məntəqələrinin adlarını bildirir. Yaşayış mən-

təqələrinin adları böyük və kiçikliyinə görə iki yerə ayrılır: komonimlər və astionimlər. Komonimlər kənd adları, astionimlər isə şəhər adlarıdır.

Yazıçının əsərlərində aşağıdakı komonimlər işlənmişdir: “Anadil ötən yerdə” hekayəsində *Muğanlı kəndi*, *Şıxlı kəndi*, “Koroğlunun Çən qalası” hekayəsində *Bolu kəndi*, “Saz” povestində *Aşağı kənd*, *Qurbanlı kəndi*, *Tahirli kəndi*, *Qonaqlı kəndi*, *Orta kənd Tahirli*, *Kəmərlı kəndi*, *Üçpara kəndi*, *Təhlə kəndi*, *Aşağı kənd Tahirli*, “Tütək səsi” povestində *Baş kənd Qurbanlı*, *Üçpara kəndi*, *Dağ Kəsəmən kəndi*, *Muğanlı kəndi*, “Quru budaq” povestində *Üçpara kəndi*, *Baş kənd*, *Yuxarı kənd*, *Qurbanlı*, *Aşağı kənd Qonaqlı*, “Sürgün” povestində *Bağlı kəndi*, *Aralıq kəndi*, “Kollu koxa” povestində *Muğanlı kəndi*, *Kəsəmən kəndi*, *Poylukəndi* və s. Faktlardan göründüyü kimi, yazıçı müxtəlif əsərlərində *Muğanlı*, *Tahirli*, *Qonaqlı*, *Qurbanlı*, *Üçpara*, *Kəsəmən* kənd adlarını daha çox işlətməmişdir.

Yazıçının nəsr əsərlərində aşağıdakı astionimlər işlənmişdir: “Məhşər” romanında *Naxçıvan*, *Şamaxı*, *Təbriz*, *Marağa*, *Şəki*, *Dərbənd*, *Şəbran*, *Bakı*, *Bağdad*, *Hələb*, “İdeal” romanında *Təbriz*, *İrəvan*, *Culfa*, *Bakı*, “Tütək səsi” povestində *Naxçıvan*, *Təbriz*, “Quru budaq” povestində *Bakı*, *Tiflis*, *Qori*, *Batumi*, *Berlin*, *İrəvan*, *Moskva*, *Qazax*, *Şəmkir*, *Şəki*, *Şamaxı*, “Faciə” povestində *Bakı*, *Moskva*, “Kollu Koxa” povestində *Mingəçevir*, “Sürgün” povestində *Qroznı*, *Rostov*, *Moskva*, *Leninqrad*, *Şamaxı*, *Şəki*, *Naxçıvan*, *Saatlı*, *Sabirabad*, *Lerik*, “Dan ulduzu” povestində *Sərkərli qəsəbəsi*, *Gəncə*, *Lənkəran*, *Sabirabad*, “Güzgülü Əhəd” hekayəsində *Bakı*, *Berlin*, “Rzaqulu” hekayəsində *Yevlax*, *Kürdəmir*, *Ucar*, “Küp” hekayəsində *Qazax*, *Ağstafa*, “Şapalaq” hekayəsində *Kəlbəcər*, *Laçın* və s.

Bu oykonimlərin hər birinin özünəməxsus etimologiyası, leksik-semantik xüsusiyyətləri var. Onların bəzilərini nəzərdən keçirək:

Ankara. Yazıçı “Məhşər” romanında *Ankara* şəhərinin adını *Anqara* kimi verir: *Mövlana Mahmud dönə-dönə demişdi ki, Fəzlin Rum xəlifəsi – məşhur şair Əbülhəsən Əliyul Əla ilə birgə başqa xəlifələr də Nəsiminin Ruma dərvişliyinin lap ilk günlərində Anqara yaxınlığında – Qırşəhrdə onun – Nəsiminin moizəsini dinləyib, o vaxtdan da həq mövqeyində də dayanmışdılar* [12, c.3, s.292]. Qeyd edək ki, tunqus-mancur dillərində *anqar* sözü “vadi, dərə” mənasındadır. Ehtimal ki, *Ankara* sözü də həmin kökdən yaranmışdır. Çünki *Ankara* şəhərinin yerləşdiyi ərazi dağ və dərələrdən ibarətdir.

Bakı. *Qılınç Qurbanın bacısı Qıymat hələ biz Bakıdan gələn vaxtan vurğundu əminə* [13, c.4, s.19]. Bir çox ehtimallara görə, *Bakı* adı fars mənşəli *badi-kubə*, yəni “*kubə küləyi*” sözündən yaranmışdır. Digər ehtimallar da var. Mənbələrdə bu toponimin, təqribən, üç min il tarixi olduğu göstərilir. V-VII əsr mənbələrində Abşeronda Hörmüzd odunun yandığı *Baqavan* və *Atəşi Baqvan* toponimlərinin olduğu göstərilir. *Baqa* (*Baqu*) bir qrup hind-Avropa dillərində “Allah-günəş” mənasını verir. VII əsrə aid mənbələrdə bu ərazidə bakanların (*baqanlar*ın) yaşadığı göstərilir, güman ki, bu ərazidə yaşayanlar oda sitayiş etmiş, *Bakı* da öz adını həmin tayfaların adından götür-

müşdür. Qədim türk dilində isə *bəku* “hündür, təpəlik yer” mənasında işlədilmişdir. *Bakı* “baxımlı yer, müşahidə məntəqəsi, hündürlük” mənalərini də verir [7, s.114]. Yazıçı *Bakı* şəhərinin adını bir neçə variantda verir və bu sözün etimologiyasını *Bağ+Od* sözləri ilə izah edir: *Heç cür idarə edə bilmədiyi qədim BağOd adı çoxdan unudulmuş, son əsrlərdə “Bakı”, “Baki”, “Baku” adlanan “kor” OdƏr şəhərində AdıPünhan hər şeyi eşidirdi və qəti bilirdi ki, o söz-söhbətin sonu yoxdu, hamısı “hərc-mərclik” adlandırılan bu zamanədə həyatın adı axını kimi görünürdü* [14, c.5, s.19].

Maraqlıdır ki, Əfqanıstan ərazisində analoji Bakuva toponimi mövcuddur. R.H.Eyvazovanın fikrincə, Bakuva və Bakı adlarının mənşəyi eynidir [4, s.184]. V.A.Nikonovun məlumatına görə, bəzi tədqiqatçılar *Bakı* sözünün İran mənşəli *abad* “şəhər” və *ku* “od” sözlərinin birləşməsindən yarandığını ehtimal edirlər. Onun fikrincə, *Bakı* toponiminin lak dilindəki *baku* “təpə” sözü ilə bağlılığını müəyyənləşdirmək üçün əlavə araşdırmaya ehtiyac var [19, s.40]. S.Aşurbəylinin fikrincə, *Bakı* toponimi *bak* tayfasının adı ilə bağlıdır [16, s.20]. İ.Y.Cəfərsəy yazır ki, *Bakı* şəhərinin adı təpəyə tapınma ilə bağlıdır. Ancaq o, tədqiqatçıların, demək olar ki, hamısının güman etdikləri kimi, birbaşa təpə adından törəməmişdir [3, s.83]. Bizim qənaətimizcə, *Bakı* oykoniminin məhz qədim türk dilindəki *bakı* “təpə” sözü ilə bağlılığı fikri daha inandırıcıdır.

İrəvan. Haçansa “İranda məşrutə vaxtı”, Səttar xan üsyanı illərində gəlib-gedərmişlər, Bakının, Gəncənin, Tiflisin, İrəvanın məscidlərində ianə yığıb o taya apararmışlar [15, s. 9]. Nasir *İrəvan* sözünün qədim Azər dilində özünəməxsus etimoloji təhlilini də təqdim edir: *Əsrin əvvəllərində Tiflisdə, İrəvanda da məscidlər vardı, əhalinin əksəriyyəti dindar azərbaycanlılardı. 1918-ci ildə rusların qələbəsiindən sonra qədim ƏrEvÜn – (Ər “ışıq”, Ev, Ün – İşıq Evinin ünü), indiki “Yerevan” Ermənilərə verilib* [15, s.9].

İndi ermənilərin Yerevan adlandırdıqları şəhər Qərbi Azərbaycanda qədim türk torpaqlarından biridir. Ərəb mənbələrində *İrəbuni* kimi qeyd olunur. XIX əsrə aid statistik məlumatlara əsaslanaraq, həmin dövrdə bu şəhərin əhalisinin çox hissəsi etnik Azərbaycan türkləri idi. *İrəvan* xanlığı xanlıqlar dönəmində Azərbaycanın əsas inzibati-ərazi vahidlərindən biri idi.

İrəvan oykoniminin etimologiyası haqqında müxtəlif subyektiv ehtimallar var. Bu şəhərin adı bir rəvayətə görə, Şah İsmayıl Xətayinin vəziri Rəvanqulu xanın adı ilə bağlıdır. Yəni *Rəvan* sözünün əvvəlinə Azərbaycan xalq danışığı dilinin fonoloji tələbinə uyğun olaraq *i* səsinin artırılması ilə *İrəvan* şəklinə düşmüşdür [17, s.209]. Yazıcının *İrəvan* toponimini işlədərkən məhz *Yerevan* deyil, *İrəvan* kimi qədim variantı seçməsi heç də təsadüfi deyil. Çünki *İrəvan* forması *Yerevan* formasından daha qədimdir. Belə ki, B.Ə.Budaqov və Q.Ə.Qeybullayevin fikrincə, bu oykonim VI-VII əsrlərdən qaynaqlarda qeydə alınıb. Onun guya Urartu mənbələrində *Yerebuni* qalasının adından ibarət olması fikri uydurmadır. Toponim türk dillərində *ir* “yer” və farsca *van* “yer” sözlərindən ibə-

rətdir. Adın Yerevan forması İrəvan adının ermənicə yazılışdır [2, s.270]. Bu ehtimal həqiqətə uyğundur.

Təbriz. İsa Hüseynovun “Saz” povestində Təbriz şəhərinin adı çəkilir: *Bilirsən ki, o o da Bağ nəslindəndi, Təbrizdə böyük mülkü-zadı olub Sultanın qardaşı Mədədin* [10, c.1, s.46]. Təbriz Cənubi Azərbaycanda mövcud olan qədim şəhərlərimizdən biridir. Atabəylər və Səfəvilər dönəmində Azərbaycanın paytaxtı olmuşdur. H.Z.Şirvani yazır ki, Təbrizin mənası “qızdırma kəsən” deməkdir. Bəzi mənbələrə əsasən isə, bu şəhərdə çoxlu kəhriz suları axdığına görə onu Təbriz adlandırmışlar [9, c.1, s.281]. Lerik rayonunda Təbrizli adlı kənd var.

Fikrimizcə, *Təbriz* adının qədim türk sözü olan *tav* “dağ”+*rız* “yol” sözlərindən yaranması ehtimalı [18, s.338] daha inandırıcıdır.

Zaqatala. *O tərəfdə, Zaqatala tərəfdən sızacaq su gəlir, “Qayım qaya”nın altına dolur* [10, c.1, s.326]. *Zaqatala* toponimi Azərbaycan ərazisində ən qədim yer-yurd adlarından biridir. Bu sözün kökü *sak* etnonimi ilə bağlıdır, *Zaqatala* “saklar yaşayan yer, tala” anlamındadır. Saklar müxtəlif qaynaqlarda *skif*, *massaget* adlanır. Saklar ən qədim türkdilli etnoslardan biri olmuşdur. Beləliklə, *Zaqatala* etnotoponimdir.

Muğanlı. *Muğanlı kəndindən Saxundurun vadisinə gedən yolu tanıyırsanmı?* [11, c.2, s.307]. *Muğanlı* və *Muğan* toponiminin yazıçının “İdeal” romanında, “Dan ulduzu”, “Anadil ötən yerdə”, “Sirr”, “Güzgülü Əhəd”, “Küp” hekayələrində, “Faciə”, “Kollu Koxa”, “Tütək səsi”, “Sürgün” povestlərində adı çəkilir. Yəni statistik baxımdan *Muğanlı* oykonimi İsa Muğannanın əsərlərində daha çox işlənən etnotoponimdir.

Təsədüfi deyil ki, yazıçı özünə də məhz Muğanna təxəllüsü götürmüşdür. Azərbaycan ərazisində *Muğanlı* adında onlarla kənd var. Məsələn, Şamaxı, Zaqatala, Zəngilan, Ağstafa, Ağdam, Ağcabədi, Bərdə, Kürdəmir, Qubadlı, Şərur rayonlarında həmin adda kəndlər mövcuddur. Bu ad *muğ* tayfalarının adı ilə bağlıdır. Yəni *Muğanlı* toponimi etnonim mənşəlidir, etnotoponimdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycan ərazisində *muğ* tayfalarını adı ilə bağlı 18 oykonim, 13 kənd adı var [5, s.70]. Fikrimizcə, *Muğanlı*, *Muğan* oykonimlərinin mənşəyinin *muğ* etnosu ilə bağlanması ehtimalı doğrudur, *-an* komponenti isə kəmiyyət, cəmlilik bildirir.

Dərbənd. *Dəmirqapı Dərbənd* kimi məşhur olan *Dərbənd* oykonimi İsa Hüseynovun “Məhşər” romanında işlənmişdir: *İki gün əvvəl Dərbəndə yola düşməyə hazırlaşan Gövhərşah Hacıni da özü ilə ibadət otağına aparıb orada mehrab qabağında dua edən atasının hüsurunda uzun və dəhşətli bir etiraf başlamış, lailahəil-ləllahla ənalhəq arasında çürpindiği ilk günlərdən indiyə qədər atasının iradəsinin ziddinə, Fəzlə xidmətlərini bütün açıqlığı ilə danışmış* [12, c.3, s.247]. Bu söz fars mənşəli *dər* “qapı”+*bənd* sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Vaxtilə Azərbaycan ərazisində yerləşən bu oykonim sonralar Rusiya ilhaqı nəticəsində işğal olunmuşdur.

Sibir. Yazıcının “Tütək səsi” povestində [10, c.1, s.77-203] və “İdeal” romanında [15, s.29] *Sibir* oykoniminin adı çəkilir: *Qırx səkkizinci – əlli birinci illərdə Sibirə, Qazaxıstana sürülən azərbaycanlılar ordan Moskvaya şikayət yazırlar, əvəzində burdakılar bədbəxt olurlar* [15, s.29].

Sibir həm oykonim adıdır, həm də *Sibir* Avrasiyada yerləşən böyük bir coğrafi bölgənin adıdır. Qərbi *Sibir* ərazisi ovalıq formasındadır. Bu toponim bir çox qaynaqlarda türk mənşəli *sabir* tayfalarının adı ilə bağlanır, yəni etnotoponimdir. *Sibir* etnosu haqqında tədqiqatçılar müxtəlif məlumat verirlər.

Şimali İkiçayarasının qədim sakinlərindən biri də *subir/subar* tayfaları olmuşdur. Şumer mənbələri onların ölkəsini Subir, akkad mənbələri isə Subartı adlandırır. E.ə III-II minillikdə subarlar burda yaşayırdılar. Subir/subar dili barədə məlumat yoxdur. Həmin minilliyin ikinci yarısında, xüsusilə, e.ə II minilliyin əvvəllərində hurri adlanan tayfalar bu ərazidə məskunlaşmışlar. Ehtimal edirlər ki, subarlar hurrilərin əcdadları olmuşlar. Bəzi mülahizələrə görə, subir/subar tayfaları etnik və dil cəhətdən hurrilərdən fərqlənirdilər. Bu tayfalar qərbi və şərq subirlərə bölünürlər. Şərqi subirlər Urmiya gölüne qədərki ərazidə məskunlaşmışdılar. Subirlər şimali İkiçayarasının ən qədim sakinləri idilər [20, s.59]

Qədim qaynaqlarda bu etnonim *sabarlar*, *savirlər*, *suarlar* şəklində adlandırılmışdır. Sabirlər V əsrdə İtil (Volqa) çayı boyunca *Xəzər dənizinə*, daha sonra isə bir qismi Qafqazı keçərək *Anadoluya* qədər yayılmışlar. *Sibir* əvvəllər Ob çayının orta və aşağı hissəsinə deyilmişsə, sonradan Sabirlərin *İrtiş çayı* və *Baykal gölüne* doğru yayılmaları nəticəsində, nəhayət, *Kamçatkaya* qədər uzanan bütün Quzey Asiyaya “*Sibir*” deyilmişdir. Ərəbdilli mənbələrdə bu ölkənin adı “*Sibir*” və ya “*İbir*”, Çin mənbələrində “*Si-bi-rh*” və “*Bissibur*” kimi qeyd edilmiş, rus mənbələrində də “*Sibir*” kimi göstərilmişdir. Şəmkir şəhərinin taleyi VI yüzildə türk tayfası *savirlərlə* bağlıdır. Azərbaycanda *savir* (ermənilər onları sevordik, ərəblər isə siyəvərdiyyə adlandırırlar) tayfasının izinə IV yüzildə, daha dəqiqi 350-ci ildə rastlanır.

Rusiyanın Asiyadakı ərazisinin böyük bir hissəsini – Ural dağlarının şimalındakı Tobol, İrtiş, İşim və Ob çaylarının sahillərini *Sibir* əhatə edir. İndiyədək *Sibir* toponiminin etimologiyası haqqında çoxsaylı fikirlər irəli sürülmüşdür. Bu fikirlərdən biri *Sibir* toponiminin monqol mənşəli *şever* sözü ilə əlaqəli olmasıdır. V.A.Nikonova görə, *Sibir* monqol mənşəli *şibir* “bataqlıq” sözündən yaranmışdır. M.N.Melxeyev və A.Q.Zoloterev V.A.Nikonovun bu fərziyyəsinə etiraz edərək yazır: V.A.Nikonovun *Sibir* toponiminin etimologiyası haqqında irəli sürdüyü fikrindən əlavə rus dilçiliyində digər fikirlər də mövcud olmuşdur. Tədqiqatçılar toponimin tatar dilində *sibirmak/sibirmək* - “təmizləmək, saflaşdırmaq”, *siber* “təmiz, saf”, rus dilində isə *sever*, yəni “şimal” mənasında olduğunu izah etmişlər. Qədim dövrlərdə *Sibir* xanlığının mərkəzi - İskker və yaxud *Sibir* adlandırılmışdır. Bu toponimik vahid ilk dəfə XIII əsrin əvvəllərində “*Monqolların məxfi rəvayətləri*” adlı kitabda xatırlanmış-

dır”...Ehtimala görə, Sibir sözü Sabir adlı türk tayfa adı ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır. Sibirdə Suvar adlı şəhərin olması da, eyniadlı türk tayfa adı ilə bağlıdır. Bu fikirlərindən sonuncusu daha inandırıcıdır. Sibir türk xanlığının ilk hökmdarı Mamiqoğlu Taybuğa olmuşdur. Bu xanlığın mərkəzi isə indiki Tümen (qədim dövrdə Şimki-Tura) şəhəri olmuşdur. Sibirdə bu gün də türk boyları – Sibir tatarları, xakaslar, altaylar, yakutlar və s. yaşamaqdadır [18, s.73].

V.A.Nikonovun məlumatına görə, bu sözün mənşəyinin rus dilindəki *sever* “şimal” sözü ilə bağlanması inandırıcı deyil. Bəzi alimlər bu sözün türk dillərindəki *sibirmek* “təmizlənmək”, digərləri monqol mənşəli *subr* “dağ canavarı” sözü ilə əlaqələndirirlər. Ən üstünlük verilən ehtimal isə bu toponimin sabir tayfaları ilə bağlanmasıdır [19, s.380-381]. Akademik T.İ.Hacıyev yazır ki, şumer mətnlərində subarlar (subarians) və onların yaşadığı Şubur ölkəsi verilir (şübhəsiz, eyni söz olmalıdır; hər ikisi *s* ilə işləyə bilər: subarlar və subur; hər ikisi də *ş* ilə gedə bilər: *şubarlar* və *şubur*. Şubur ölkəsi və subarlar Şumerin düşmən qonşuları kimi göstərilir. Hesab etmək olar ki, bu, türk etnosu sabirlərdir - sabirlər döyüşkən və narahat tayfa olublar; ona görə də “düşmən qonşu” sayıblar. M.Kaşğari türklərdə *suvar* tayfasının və Suvar (>Subar) şəhərinin olduğunu söyləyir. Şumerlərin *şu* xalqı ilə qonşuluğundan danışılır. Urmiya ətrafında *şu* etnosunun yaşaması və Çin mənbələrində sakların (saklar türk etnosudur)*su*, *se*, *si*, *çu* fonetikaları ilə işləndiyini göstərir. Makedoniyalı İsgəndərin müasiri türk xaqanın adı Şudur. Bütün bunlar *su-subar-şu-şubur-Sabir-Suvar* adlarının eyni etimologiyaya bağlandığını hesab etməyimizə haqq verir. Burada *Subar-Sabir-Suvar* və *Şubur* sözləri türkcə *Sub+ər-Sab+ər-Suv-ər* və *Şub+ər* kimi tərkiblənə bilər. Və *b-m* fonetikasının tipik fakt olduğundan çıxış edərək Şumer / Sumer tərkibi ilə Şubər / Sumər morfologiyasının bir olduğunu söyləmək olar [6, s.27].

M.İ.Artamonov “Xəzər tarixi” adlı əsərində bildirir ki, tarixi qaynaqlarda V əsrdə Xəzər dənizi ilə Azov dənizi arasındakı böyük çöldə yaşayan tayfalardan ən çox savirlər haqqında məlumat verilir. Qərbi Sibirdən köç etmiş savirlər Xəzər dənizinin Avropa hissəsindən Qafqaz dağlarına, Dərbəndə qədər olan ərazini zəbt etmişdilər. Onlar hunlarla birləşərək böyük ərazilər tutmuşdular [1, s.69-71]. Q.Ş.Kazımov “Azərbaycan dilinin tarixi” əsərində qeyd edir ki, şumerlərin İkiçayarası ərazilərindən şərqi və hətta bəlkə uzaq Sibirə yayılmaları barədə də fikir vardır. Mənə belə gəlir ki, şumerlər öz heroqlifini – kur, kir (dağ-torpaq) “ölkə” mənasında işlətdikləri kimi, prototürklər bu işarəni (“dağ-torpaq” işarəsini) azacıq dəyişərək, “ölkə” mənasında “sub-yer” (su-yer) adlandırmışlar. Sonralar bu işarə ümumxalq gerbinə (tamğa, damqa) çevrilmişdir. Qədim türklər Mesopotomiyani kütləvi surətdə tərk etdikdən sonra (müəllif “qədim türklər” dedikdə şumerləri nəzərdə tutur) ana yurd obrazını bu işarədə yaşatmış və sonrakı nəsillərə bu işarə ilə təsvir etmişlər: Sulu-sucaqlı Sub-yer. Yerli sakinlər şimal-şərqi Asiyaya köçmüş prototürkləri çox güman ki, bu ad altında (Sub-yer, yaxud Sub-yir) tanımışlar. Onların qəbirlərin (kur-

qanların) suber (subir) adlandırmışlar və bu ənənə rus köçkünləri zamanına qədər yaşamışlar. Tobol quberniyasında çud qəbirlərinin sıvır xalqına məxsus olduğu güman edilir. Patkanovun fikrincə, Sibir şəhərinin adı bu terminlə bağlıdır, çünki bu yerlərdə sıvırların qəbirləri olmuşdur. Sonralar bütün bu ərazi Sibir adlandırılmışdır [8, s.67]. Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək bu nəticəyə gəlirik ki, *sabir* adlı türk etnosunun adını yaşadan *Sibir* toponimi qədim onomastik vahidlərdəndir.

ƏDƏBİYYAT

1. Артамонов М.И. История хазар. Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа, 1962, 521 с.
2. Budaqov B.Ə., Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı: Oğuz eli, 1988, 452 s.
3. Cəfərsəy İ.Y. Türk dillərində teonim və etnonimlər (Ön Asiyanın ölü dillərinin onomoloji leksikası əsasında). Bakı: Victori, 2010, 365 s.
4. Eyvazova R.H. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər. Bakı: Elm, 1995, 224 s.
5. Əhmədova E.Z. Azərbaycan dilinin etnonimlər lüğəti. Bakı: Elm və təhsil, 2017, 104 s.
6. Hacıyev T.İ. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II c., Bakı: Elm, 2017, 490 s.
7. Hüseynova H. Bədii əsərlərdə onomastik vahidlərin rolu. Bakı: ADPU, 2017, 190 s.
8. Kazımov Q.Ş. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı: Təhsil, 2003, 584 s. 97
9. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomalogiyasının əsasları. 2 cildə, I c., Bakı: Nurlan, 2004, 340 s.
10. Muğanna İ. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə, I c., Bakı: Avrasiya press, 2009, 424 s. 242
11. Muğanna İ. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə, II c., Bakı: Avrasiya press, 2009, 432 s.
12. Muğanna İ. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə, III c., Bakı: Avrasiya press, 2009, 304 s.
13. Muğanna İ. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə, IV c., Bakı: Avrasiya press, 2009, 576 s.
14. Muğanna İ. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə, V c., Bakı: Avrasiya press, 2009, 480 s.
15. Muğanna İ. İdeal. Bakı: Lider, 2015, 536 s.
16. Məşədiyev Q.İ. Azərbaycan toponimlərinin tarixi-lingvistik təhlili (Qafqaz ərazi və tayfalarının təsviri materialları məcmuəsi (CMOMK) əsasında. Bakı: Elm və təhsil, 2010, 232 s.
17. Mikayılova Ə.N. Onomastik vahidlərin üslubi imkanları. Bakı: Memar Nəşriyyat-Poliqrafiya, 2008, 302 s.
18. Mikayılova Ə.N. Azərbaycan dilində ləqəblər. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 224 s.
19. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. М.: Мысль, 1966, 509 с.
20. Yusifov Y.B. Qədim Şərq tarixi. Bakı: Şərq - Qərb, 2007, 536 s.

ИСТОРИЧЕСКАЯ И КУЛЬТУРНАЯ РОЛЬ ОЙКОНИМОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ИСЫ ГУСЕЙНОВА

Багырова Айнура Сиабхан

Ключевые слова: *Иса Гусейнов, топонимы, ойконимы, комонимы, астионимы*

РЕЗЮМЕ

В произведениях Исы Гусейнова подробно проанализированы ойконимы, их лексико-семантические особенности и этимология. В его произведениях значительное место занимают как названия деревень (комонимы), так и названия городов (астионимы). Автор, описывая географию и исторические места Азербайджана, стремился сохранить национально-культурное наследие и донести его до читателей.

В статье рассматриваются классификация и использование ойконимов. Среди названий деревень наиболее часто встречаются Муганлы, Курбанлы, Тахирли, Кесеман, которые используются для описания различных аспектов социальной жизни азербайджанских сел. Среди названий городов важное место занимают исторические топонимы, такие как Нахичевань, Тебриз, Баку, Иреван, Шемаха, которые играют значительную роль в географическом размещении событий.

Также исследуется происхождение ойконимов. Ойконимы в произведениях автора выступают не только как географические объекты, но и как символы национальной идентичности и исторической памяти. Через эти названия автор доносит до читателей историческое прошлое, культуру и литературное наследие азербайджанского народа. Например, через описание таких исторических мест, как крепость Алинджа, подчеркиваются национальная стойкость и культурное богатство.

В заключении статьи подчеркивается, что ойконимы в произведениях Исы Гусейнова играют важную роль в сохранении и передаче национально-культурного наследия. Глубокие знания автора о географии Азербайджана искусно отражены в его произведениях, что делает эти произведения ценным источником не только художественного творчества, но и географических и исторических исследований.

THE HISTORICAL AND CULTURAL ROLE OF OIKONYMS IN ISA HUSEYNOV'S WORKS

Baghirova Aynura Siyabkhan

Keywords: *Isa Huseynov, toponyms, oikonyms, comonyms, astionyms*

SUMMARY

The oikonyms in Isa Huseynov's works are thoroughly analyzed, focusing on their lexical-semantic features and etymology. Both village names (comonyms) and

city names (astionyms) occupy a significant place in his writings. By describing the geography and historical locations of Azerbaijan, the author aimed to preserve and introduce the national and cultural heritage to his readers.

The article examines the classification and use of oikonyms. Among the village names, Muganly, Gurbanly, Tahirly, and Kesemen are frequently mentioned, being used to describe various aspects of Azerbaijani village life. Among the city names, historically significant toponyms like Nakhchivan, Tabriz, Baku, Irevan, and Shamakhi play a key role in the geographic positioning of events.

The origins of the oikonyms are also explored. In the author's works, oikonyms serve not only as geographical references but also as symbols of national identity and historical memory. Through these names, the author conveys the historical past, culture, and literary heritage of the Azerbaijani people. For instance, the depiction of historical sites like the Alinja Fortress emphasizes national resilience and cultural richness.

The article concludes by highlighting that oikonyms in Isa Huseynov's works play an important role in preserving and transmitting national and cultural heritage. The author's profound knowledge of Azerbaijan's geography is skillfully reflected in his writings, making them a valuable resource not only for literary creativity but also for geographical and historical studies.

Rəyçi: filologiya elmləri doktoru, prof. İsmayıl Məmmədli